

СТАНОВИЩЕ

от д-р Андрей Тодоров Бояджиев – професор в
Софийския университет „Св. Климент Охридски“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки
професионално направление 2.1. Филология

Автор: Инна Василева Димитрова

Тема: Съвременни теории за произхода на глаголицата

Научен ръководител: проф. д.н.к. Хайнц Миклас – Виенски университет

Увод

Със заповед No 121 от 12.07.2019 г. съм назначен като част от научното жури във връзка със защитата на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Инна Василева Димитрова.

Представените от авторката на дисертационния труд документи отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Република България и на неговия Правилник.

Данни за докторантката

Познавам Инна Димитрова от нейното следване в магистърската програма „Старобългаристика“ на Катедрата по кирилometодиевистика на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 2009–2010 г. Докторантката е родена във Варна, завършва бакалавърската си степен в специалност „Английска филология“, а от 2015 г. е докторант в КМНЦ. Работила е като преводач, преподавала е английски език във Фондация „Английски клуб“ – Варна, а понастоящем работи отново като преподавател по английски, но в Университета по библиотекознание и информационни технологии – София.

Инна Димитрова проявява траен интерес към ранната история на славянската писменост и, по-специално, към глаголическото писмо. Тя е автор на 20 публикации и доклада, от които 15 имат пряко отношение към темата на дисертационния труд и представят отделни теми и въпроси от него.

Докторантката следи внимателно и всичко, свързано с медиевистичната проблематика, доказателство за което са няколко обзора на нови книги за списание „Scripta & e-Scripta“. За своето формиране като специалист в областта на изследването на славянското средновековие тя е подпомогната с две специализации в тази област – във Виенския университет, Австрия през 2015–2016 г. и в университета на Нитра, Словакия (2016–2017 г.).

Описание на дисертационния труд

Представеният за защита труд се състои от Увод (с. 4–56), две глави – Актуални аспекти в изучаване произхода на глаголицата (с. 57–162) и Изследване на буквите за X1 и X2 в глаголицата (с. 162–196), Заключение (с. 197–201), Таблици и приложения (с. 202–245) и Библиография (с. 246–275).

Инна Димитрова изтъква, че основния фокус на дисертационния труд „е насочен към решаването на определени теоретични проблеми относно генезиса (създаването) на славянската азбука глаголица, нейните характерни особености в типологичен и индивидуален план, разработени в изследванията на подбрани автори от последните години на XX в. до сега.“ (с. 6). Задачите на изследването включват разглеждането на общите теории на писмените системи, методите за анализ на азбуките, преглед на изворите, различните теории на изследователите и тяхната оценка с оглед на приложимостта на получените резултати от прегледа на различните подходи (с. 6–7).

Докторантката добре очертава и полетата на своето проучване като изрично подчертава, че извън него остават специфичните въпроси, свързани с палеографските особености на отделните паметници, техните правописни норми и класификация, както и етапите на развитието на глаголическото писмо (с. 7).

Така очертан обектът на изследването го оформя като критически библиографски преглед в една тясна област с възможност чрез анализ на данните да се стигне до типология на изследванията и до проверка на тяхната приложимост чрез конкретен анализ.

Преглед на основните части на дисертацията

Описаните обект, цели и задачи на дисертационния труд ни представят една нужна тема в българската и славянската медиевистика. В последно време темите, свързани с глаголическото писмо и, особено, с неговата поява, с първите паметници и с възможностите за реконструкция на първоначалния състав на буквите, се радват на интерес сред изследователите. Това налага и появата на критичен поглед върху съвременните постижения, един необходим обзор на мненията и теориите, както и нов прочит на изворите, свързани с тези проучвания. Затова считам, че темата на дисертацията е необходима и актуална. Подобен прочит би помогнал на всички, които се интересуват от появата на славянското писмо, от неговия първоначален състав, структура и композиция.

Оформеното от Инна Димитрова проучване следва класическата структура на подобен тип трудове – увод, защита на теоретична рамка, преглед, анализ и оценка на литературата, опит за приложение на подходите от анализа чрез конкретно тяхно приложение, заключение, цитирана литература и приложения.

Трябва веднага да се отбележи, че докторантката познава добре литературата по въпроса, което при подобна тема е необходимо условие за нейното развитие. Отделните мнения по въпроса са изложени в последователен исторически ред, като се проследяват от началото на интереса към темата до най-ново време. Това позволява на Инна Димитрова да оформи отчетливо отделните направления, като в отделни случаи това е довело до ясно дефиниране

на развитието при различни въпроси. Така пред нас са отделни истории за тези различни направления, методи, подходи и дори „моди“ при изследването на глаголицата, които са поднесени в подходяща форма от докторантката.

Можем да не се съгласим с изводите в отделните части на този труд. При наличието на малко писмени извори за началото на глаголицата авторката е трябвало да разчита на различни хипотези и дори научни спекулации. Смятам обаче, че подобен подход при внимателно боравене с данните има своето оправдание.

Интересното в дисертацията е не толкова в отделните описания на различните подходи. Тук докторантката се е постарала да открие най-важното и да постави всяко проучване в контекста на другите сходни и различни от него идеи. Ценността в труда на Инна Димитрова се крие в опита ѝ да съчетае част от придобитото критично знание от различните подходи в един свой поглед към темата. В този смисъл пред нас е оригинално изследване, което като подход и идеи може да предизвика критики, но по своята същност считам, че е приносно в кирилометодиевската проблематика и има своето място.

За това, че Инна Димитрова се старее да прокара свой собствен прочит в сложните въпроси на ранната глаголица, е добра илюстрация нейният подход към въпроса за двете букви за х. И без да се привличат по-късни извори мисля, че идеята за текстовата зависимост в употребата на втората буква (паяковидното или слънчев х) заслужава внимателен прочит и проверка.

Критични бележки

Инна Димитрова отделя 25 страници от своя труд (13–25) на тема „Наука за писмото. Определение. Проблематика. Модели на изследване“. Подобен подход е верен и правилен. Тази проблематика действително трябва да предхожда подобно изследване. Проблемът е, че някои подробности могат да бъдат спестени на читателя и критическият поглед да се насочи по-конкретно към проучването, като се съкратят съществено някои частни въпроси.

На с. 159 от своята работа Димитрова пише: „Трябва да се отбележи, че широкото поле на интерпретация на графичната форма не улеснява създаването на нови теории – напротив, много от теориите поради липсата на ясни критерии виждат закономерности и там, където не могат да се намерят, като с това изпадат в произволно тълкувателство. Други от тях възприемат за закономерни явления, които само частично са потвърдени от фактите.“ За съжаление, и авторката не е успяла да се предпази от подобни интерпретации.

В своята работа Инна Димитрова свободно си служи с източници в един широк диапазон на цялото средновековие. Подобен подход поражда известни възражения, когато става въпрос за реконструкцията на първоначалната глаголица. Стихотворението с акростих *Азъ есмь въсемоу мироу свѣтъ* не може да се използва за ранната реконструкция на глаголицата въпреки Мареш, Демкова, Дробленкова и Димитрова, защото не е доказана връзката с най-ранната глаголическа традиция на този текст, чийто преписи са известни едва от XIV–XV век. Това важи в по-малка или по-голяма степен за всички творби с азбучен акростих, защото всички те се отнасят към по-късна епоха и, макар че една част могат да имат ролята на фактори за запаметяване на азбуката, няма доказателство, че те се отнасят до времето на възникване на писменността или малко след това. За съжаление, единственият подобен

източник е Азбучната молитва на Константин Преславски, но и тя е възникнала едва към края на IX век в най-добрия случай.

Този подход на авторката „отключва“ възможността за символни интерпретации на глаголическото писмо, тенденция, която, както тя самата илюстрира, е много популярна напоследък. Проблемът на този тип хипотези, ако те не произтичат пряко от глаголическата графика и ред на буквите, а се принасят отвън, е че те винаги ще си останат умело скроени умозрителни конструкти на учения. Те трябва винаги да се схващат като елегантни спекулативни теории. Разбира се, че в глаголицата могат да се открият символи: формата на буквата азъ, съкращението на думата Исус като ѿъ, вероятният край на азбуката като т-образен кръст. Не може обаче да се твърди, че „значителен брой единици съдържат теологично значими елементи – в образа, числото, звука, името, както и в употребата на някои знаци“ (с. 160). Не може да се твърди, че има „връзка с теологично-философска терминология в названията на буквите“ (с. 161). Каква философия предлага названието *фрътъ*?

В едно критическо изследване основен дял има отношението на автора към по-ранните изследвания. Както отбелязахме по-горе, Инна Димитрова познава в голяма степен литературата по въпроса. Това, което не достига на работата, е по-смелото изказване на собствено мнение и отношение към поставените въпроси. Внимателният прочит на заключенията след всяка част от проучването не дават винаги отговор на въпроса какво е мнението на авторката. На с. 79 тя пише: „Благодарение на приложения в изследванията систематичен подход, различни страни на първоначалната глаголица биват обсъдени и надлежно реконструирани ...“. Първо, не всички цитирани изследвания прилагат систематичен подход, и второ, както ще отбележи на няколко пъти самата Димитрова, реконструкцията на ранната глаголическа писмена система е предмет на множество дискусии и в най-ново време.

Прегледът на проучванията, който предприема Димитрова, обхваща различни теми и направления при използването на изворите и тяхната интерпретация. Някои от тях представят съвсем съвременен прочит на глаголицата и нямат пряко отношение към темата. Така например, теорията на Васил Йончев за композицията на глаголическите букви се прилага от всички съвременни дизайнери на шрифтове и графика, но тя няма връзка с реконструкцията на ранната глаголица (с. 111–116) и според мен този факт трябва изрично да се подчертае в дисертацията.

Някои твърдения на Инна Димитрова се нуждаят от допълнения и уточнения, защото са изказани в кратка форма и могат да не се разберат правилно. Така, на с. 146 тя пише, че „Не е ясно установена взаимовръзката между глаголица и кирилица – в синхронен и диахронен план“. Не става ясно кое в тази връзка не е установено – общите начертания, функциите на двете азбуки или зависимостта на едната от другата? За читателя остава неясно и защо е спорен въпросът за фонетичната стойност на ѡ и ѿ след като употребата им в старобългарските паметници е еднозначна (с. 146).

На с. 159 Инна Димитрова пише „Недостатъчно усилия се полагат и за изясняване на въпроса защо обликът на първото славянско писмо е различен от популярните по това време писмени

системи...“. Мисля, че и Димитрова споделя мнението на повечето изследователи, че глаголицата е творческо дело. Това е най-важното основание за разликата.

В някои случаи авторката трябва да е по-внимателна. На с. 194 тя пише: „Това подкрепя хипотезата за ранното възникване на знака (паяковидното или слънчевото х, бел. моя), още в Кирило-Методиевата епоха, тъй като за нито един от Кирило-Методиевите ученици, съставяли азбучните химнографски произведения, няма данни да е знаел еврейски език и да е познавал еврейските книги (които тогава не са били широко достъпни)“. Липсата на данни не е аргумент, че учениците не са знаели еврейски.

Някои термини в работата са употребени неточно и следва да се коригират. Няколко примера. На с. 14 г-жа Димитрова пише за писмото деванагари като азбука. Всъщност тази писменост не е чиста азбука и по някои класификации спада към сричковото писмо. На някои места има известно объркване и мисълта на авторката не може ясно да се проследи. Така например, на с. 77 следният пасаж ни затрудни: „Те са следните (става въпрос за промените в глаголическото писмо): „в регионален план графемата φ губи значение на фонограф, или вече не е корелант на /dz/“. Думата „фонограф“ тук няма място, вероятно става въпрос за фонема.

В старобългарския език няма „редуцирани гласни“, защото ударението все още не играе важна роля във фонологичната система. Еровите гласни са високи и кратки гласни. Една от езиковите универсалии е, че тези гласни се оказват неустойчиви в развитието си – те или изпадат или понижават своя гласеж (с. 144).

Инна Димитрова въвежда на много места директно английски термини без да ги изяснява винаги. Всъщност, добрата практика би била точно обратната, да приложи българска терминология (или да предложи собствена) и в скоби да изясни откъде идва понятието с обяснение за употребата му. Това най-вече се отнася до началните, теоретични страници.

На обикновено объркване трябва да отдадем прякото съотнасяне на буквите я и ю с гласните, т.е. неразличаването на звук и буква на с. 144.

Не навсякъде цитирането следва един и същи модел. При изброяването на изданията на старобългарските паметници например се посочва само година без автор (с. 4), другаде се цитира в скоби заглавие и година, някъде след съкращението следва запетая, другаде – дуеточие и т.н. На няколко места авторът е посочен само с една буква и, след запетая, страница, напр. Я, 84 (с. 16).

От формалните изисквания трябва да се отбележи липсата на отделен списък с изследвания на авторката върху проблематиката на дисертацията. Този пропуск вероятно се дължи на факта, че в голяма част нейните предходни изследвания, доклади и лекции отразяват по-малки части от разгледаните в труда теми. В този смисъл можем да приемем, че всички необходими изисквания по защитата са изпълнени.

Трудът трябва внимателно да се прочете и да се коригират типографски, пунктуационни и стилови грешки и неточности.

Заклучение

Трудът на Инна Димитрова притежава една важна особеност. Той съдържа оригинални авторови идеи. Въпреки направените критични бележки, предложеният за защита труд отговаря на важното изискване за умение за самостоятелно провеждане на научно изследване. Безспорно е, че докторантката познава литературата по въпроса и има усет за изграждане на самостоятелни хипотези и решения в областта на ранната глаголическа писменост.

От формална гледна точка резултатите от труда също така отговарят на изискванията за защита на дисертационен труд.

Поради гореизложеното, давам своята положителна оценка за проведеното изследване и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Инна Василева Димитрова в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология.

12.10. 2019 г.

Рецензент:

(проф. д-р Андрей Бояджиев)